

Геній Достоевського (1971)

Гончар Олесь Терентійович

1

Громадськість України вшановує Федора Михайловича Достоевського, великого сина Росії, письменника-мислителя, чий художній геній був і є таким відчутним для розвитку всієї світової культури. В художньому дослідженні людини, її психології Достоевський сягнув тих глибин, котрих до нього мало хто сягав. Художник зазирнув у безодні, в найглибші надра людської душі — і йому відкрились найскладніші властивості природи людської, її приховані таємниці й можливості. І про все це, побачене проникливим зором бездоганно чесного аналітика, філософа й провидця, він відповідає нам у своїх книжках — книжках, де кожен рядок кровоточить. Виповідає з болем, з тим великим стражданням за людей, яке тільки й дає право митцеві бути моральним суддею серед живих.

Достоевський узявся за письменницьке перо, щоб захистити людину від жорстоких соціальних несправедливостей, щоб боронити її, зневажену, безправну й поглумлену. І аж доки перо випало йому з рук, був Достоевський вірний високому обов'язку письменника-гуманіста, постаючи перед своїми сучасниками в образі страстотерпця й заступника людського. Всією силою своєї пристрасності він підтримував людське в людині, поетизував душевну красу в людях «маленьких» і знецінених, віднаходив у них чистоту й гідність і водночас вогненними таврами таврував кривдника й гнобителя, у віщунських прокляттях передрікав неминучу загибель вавілоу наживи і зла з його тупорилим хамством, холопством, безправ'ям.

У літературу Достоевський прийшов як автор першого в Росії соціально-психологічного роману, з кону життєвого зійшов, полишаючи нащадкам грандіозний епос своєї доби, епос людини, її страждань, болісних пошуків нею найважливіших життєвих істин, тих гармонійних упорядкованостей життя, де людський дух не роздирали б найтяжчі кризи та протиріччя, де сумління людське могло б світитися спокійним і радісним світлом.

Достоевський, подібно Шевченкові і майже водночас із ним, став жертвою царської сваволі: молодість Достоевського з'їла каторга, так само як Шевченкову перемолола на своїх жорнах солдатчина, муштра, самотність і пекуча туга заслання. Різними були уроки, що їх виніс один і другий із того лиха, що їх спіткало, далеко не однаково ставились вони до того важкого самодержавного чобота, що намагався розчавити їх обох, але як справжні благородні митці вони обидва були сповнені найглибшого співчуття до людей безсловесних, щоденно принижуваних, до рабів отих німих, що на сторожі коло них вони ставили своє могутнє слово. Люди демократичних низів були їм знайомі не здалека, вони були їм товаришами по нарах, обидва чули їхні сповіді, з такими зне-доленими почували всежиттєву солідарність.

«Я стараюся писати всю правду, це жахливо важко!» Наведені слова належать одному з героїв Достоевського, героєві «Підлітка», але так письменник міг би сказати й про самого себе. Проте він свідомо йшов на трудність, ішов з мукою, з святою одержимістю, з неймовірною напругою душевних і фізичних сил, які зате увінчали літературу безсмертними шедеврами, що їм жити віки.

Розпаленим зором Достоевський прозирає у вирування життєвих шквалів, де змішувались чорні

кошмари й сонця, де крізь тьму горя все ж пробивались промінчики надії. Своім глибоким гуманізмом письменник близький нашій сучасності, близький тим, що не хотів здрібнення людини, не хотів, щоб душу людську було кинуто на розтерзання темним звірячим інстинктам, він застерігав від руйнування її, він волав усією своєю творчістю: не кидайте душу людську на поталу, не дайте спустошити її, не допустіть, щоб зникли із життя великі духовні цінності й надбання народів!

Геній Достоевського суперечливий, вирує в ньому хаос найглибшого внутрішнього драматизму й роздвоєння, але це геній таких масштабів, таких обривів, що не вбгати їх ні в яке прокрустове ложе спрощених схем, спекулятивних тлумачень. Реакція й сьогодні хапається за спад-щину Достоевського, намагаючись роздмухати все, в чому він розходився з прогресивним рухом свого часу, й виставити його предтечею сучасних занепадницьких модерністських течій у мистецтві. Ми, визнаючи суперечливість творчості великого письменника, відчуваємо й глибоко гуманістичну суть цієї творчості, її наскрізний демократизм, адже його болісні шукання, ота метанина й сум'яття духу, суцільна зраненість, навіть його заблудження — все те було викликане високим помислом — відданістю людині. У джунглях хижацького суспільства, в його кривавих кошмарах, де захланні упирі капіталу випивали живу душу людську, письменник шукав просвітків у майбутнє, в палаючих видіннях своїх намагався розгледіти проблиски високих і вічних правд. Він один з тих, хто, за словами Франка, мучив і будив наше сумління, і додамо: ця дія його творів триває й понині, він робить це й сьогодні своєю творчістю, закликаючи людину до найсуворішої моральної вимогливості, до найглибшого самопізнання, до великої міжлюдської злагоди.

Достоевський дивовижно сучасний, його духовні впливи несподівані, часом парадоксальні; хіба ж не вражає, скажімо, той факт, що Ейнштейнові, за його визнанням, зробити епохальне відкриття — вивести теорію відносності — допоміг не хто інший, як... Достоевський.

Ось чим, виявляється, може бути велика література для людей, для науки, для інтелектуального життя цілих епох.

І нам, і майбутнім поколінням буде дорогий цей титан художньої мислі, письменник, що світові насильства і зла, світові, де людину розтерзано й змордовано, де її спотворено маячнею наживи, протиставив палкість своїх гуманістичних переконань, енергію невситимих шукань шляхів вдосконалення життя, очищення й духовного піднесення роду людського.

Ми не байдужі до того факту, що рід письменника корінням був зв'язаний з Україною, з життям нашого народу. Дочка письменника пише: «Коли мої предки покинули темні ліси і багністі болота Литви, вони були, очевидно, засліплені світлом, квітами і еллінською поезією України; їхня душа була зігріта південним сонцем...»

Очевидно, у нашому славному Брацлаві має з'явитися знак пошани до великого письменника братньої Росії, до цієї багатостраждальної людини, яку справедливо вважаємо одним з найпроникливіших творців світового письменства. Достоевський вірив у прищестя справедливості, вірив у відродження й піднесення розтерзаних, він звершував свій мистецький подвиг заради людини, заради братерства й щастя народів. За це ми вклоняємось йому, за це йому слава й любов навіки!

1971

^[1] В основу статті покладено слово, виголошене 18 листопада 1971 року на урочистому засіданні в Києві з нагоди 150-річчя від дня народження Ф. М. Достоевського.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiowych/henii_dostoievskoho